

הקשר בין קהילות יהודי תוניס וביין יהודי לוב בתקופת מלחמת העולם השנייה

הכרת תודה ליהודי תוניסיה על
סיועם ליהודי לוב במלחה"ע
השנייה ובהעפלה מלוב דרך תוניס.

יעקב חג'ג' - לילוף

מנהל המכון ללימודים ולמחקר
יהדות לוב

במשך דורות היה קשר הדוק בין יהודי
לוב לבין יהודי תוניסיה בכלל וליהודי
ג'רבה ודרום תוניסיה בפרט. בתחומים
רבים ישנה קירבה רבה ולפעמים אף זהות
בין שני קיבוצי היהודים בשתי ארצות
אלו. קירבה וזהות, הבאים לידי ביטוי:
בחלקים ניכרים בשפה היהודית-ערבית,
בפולקלור, בשירה, בפתגמים, באמונה
העממית, בתפילות ובפיוטים, במנהגים,
במסורת, במאכלים וכו'. דוגמא מעניינת
היא "הבסיסה" (טכס, שנערך בערב ראש
חודש ניסן, לציון קביעת המשכן והמציינת
כל ראשית והתחלה), אשר אינה משותפת
לכל יהודי תוניסיה, ודווקא משותפת
ליהודי ג'רבה ודרום תוניסיה ולכל יהודי
לוב.

עוד בתקופה קדומה, בעת טלטלה, צוקה
ורדיפות יהודי שתי הארצות מצאו מקלט
אצל אחיהם מהארץ השכנה. למשל,
במהומות בתוניס בשנת 1756 שבהן נרדפו
יהודים, רבים מהם נמלטו ללוב ומצאו
בה מקלט, לחילופין כאשר היו מהומות
בלוב בשלהי המאה ה-19 - יהודים מצאו
מחסה אצל יהודי תוניסיה. במשך השנים
הייתה הגירה של יהודים בין שתי הארצות,
אשר נבעו מטעמי נוחות, קשרי מסחר,
קשרי תרבות ודת, בעיקר כאשר רבנים
מג'רבה שרתו בקודש כרבנים בקהילות
ערי השדה של טריפוליטניה. הגירה
המוצאת את ביטויה ברבים משמות
המשפחה המשותפים בשתי הארצות, או

בשמות משפחה יחודיים, כמו משפחת
טרבלסי העניפה בתוניסיה, שיש להניח
שמקורה בטרבלס (טריפולי), ומאידך
משפחת ג'רבי בלוב, שסביר בהחלט,
שמקורה בג'רבה. היו גם ביקורים הדדיים
- ביקורי קרובים, תיירות, השתטחות
על קברי צדיקים (כמו קברו של ר' חי
טייב בתוניסיה), השתתפות בהילולה
בבית-הכנסת לג'רבה בג'רבה ולחילופין
בבית-הכנסת בושאייף בלוב וכו'. הגירות
וביקורים, שהניבו גם קשרי משפחה רבים
בין יהודי שתי הארצות, שהעמיקו את
הקירבה ביניהם וההשפעה ההדדית.

האימרה: "ישראל ערבין זה לזה", באה
לידי ביטוי בכל עוצמתה בסיוע של יהודי
תוניסיה ליהודי לוב בתקופת מלחה"ע
השנייה, ובתקופת ההעפלה
הבלתי-לגאלית מלוב דרך תוניסיה.

הווי ידוע, איטליה שלטה בלוב, החל

משנת 1911 ועם הצטרפותה למדינות
הציר בשנת 1936 בהשפעתו של היטלר
החיל מוסוליני בשנת 1938 את "חוקי
הגזע" על יהודי לוב. עם הצטרפות איטליה
למלחה"ע השנייה ביוני 1940 החליטו
האיטלקים לרכז את כל היהודים בעלי
הנתינות הזרה במחנות הסגר בתאג'ורה,
בבואת אל-חסון ובמדבר ליד הון.
בתחילת שנת 1942 החליטו האיטלקים
להעביר מלוב את היהודים בעלי הנתינות
הזרה, שמארצות העימות - כ- 870
יהודים בעלי נתינות בריטית הועברו
לאיטליה, בתחילה למחנות הסגר, ולאחר
תפיסת השלטון בידי גרמניה, נלקחו
למחנות כפייה בקווי החזית, ולאחר מכן,
בשלהי 1943 העבירו אותם הגרמנים
למחנות ההשמדה בברגן-בלזן
ובאינסברוק-רייכנאו; לעומתם, כ- 1,600
יהודים בעלי נתינות צרפתית הועברו
לתוניסיה, בעצם הופקרו על הגבול
התוניסאי, בלא שהתאפשר להם לקחת

עולים לישראל דרך טוניס מחופשים לערבים

תשושים, רעבים ובמקרים רבים חסרי-כל (אחד המעפילים הראשונים, שפתח את הדרך להעפלה דרך טוניסיה, היה דוד פדלון-פלד, שעבר תלאות רבות תוך כדי העפלתו לארץ). בהוודע ליהודי טוניסיה על העפלה זו, התנדבו רבים לסייע לאחיהם מלוב, דאגו לבטחונם, לאכסונם ולתזונתם במשך כל שהותם בתוניסיה, והסדירו את מעברם בעיקר למרסיי בצרפת, לידי המוסד לעלייה ב' להעלאתם ארצה. יהודי טוניסיה ניצלו גם את קשריהם עם הממשל הצרפתי, בשחרור אותם מעפילים, שנעצרו ע"י משמרות הגבול.

עם התגברות העפלה זו דרך טוניסיה ושהייתם של המעפילים בתוניסיה התארכה עד להעברתם לצרפת, הוקמו וועדות של פעילים יהודים מקומיים, אשר גייסו כספים ודאגו לכל צרכיהם של מאות המעפילים. חלק מהמעפילים, שפינויים התעכב צורפו לפעילות בתנועה הציונית בתוניס - "תורה ועבודה" וחלקם עבר אמונים בנשיק ע"י שליחי ההגנה במקום, כהכנה לגיוסם לכחות המגן בארץ).

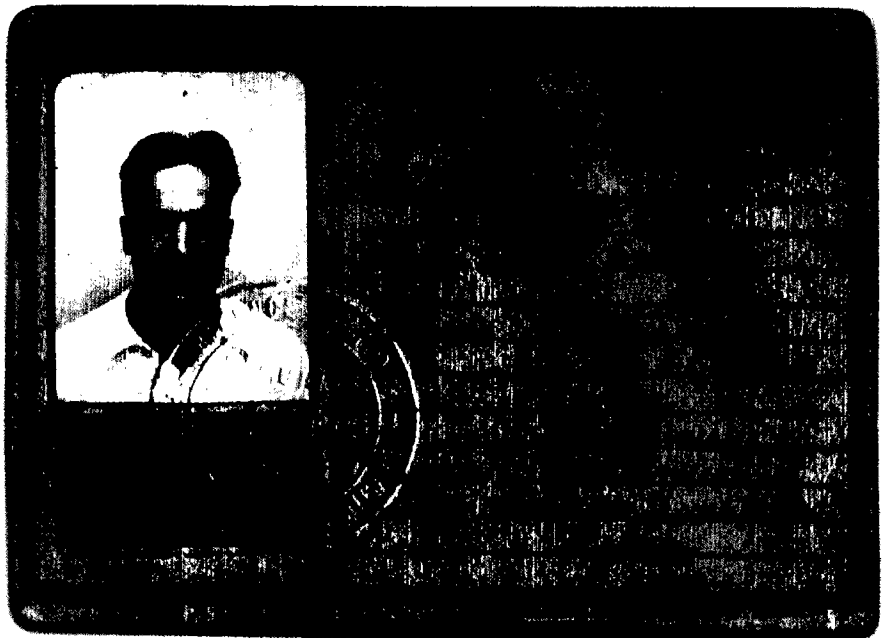
בהזדמנות זו, יש לציין מספר אישים, אשר נמנו על הפעילים המרכזיים בתוניסיה בסיועם למעפילים מלוב: מוריס זינה מספאקס, חואטו בוכריץ וחואטו פננש מבנגרדן, טיטו ברבי, רחמים סרוסי ויוסף מדר מגאבס, שירז מאטו, יוסף כהן ומשה ישי מתוניס. ובמיוחד את ויקטור ברמלי, שאפשר להגדירו כפעיל ב-ה הידיעה והסיוע שלו למעפילים מלוב לא יסולה מפז, ומן הראוי לסיים מאמר קצר זה בקטע מזכרונותיו של ברמלי, אשר מבטאים את גודל השעה וגודל המעשה:

"לפתע הבחנתי בשלושה בחורים, שהכרת פניהם ענתה בהם שאינם מבני המקום: בגדיהם היו מרופטים, פניהם היו עייפים ועיניהם נפוחות ואדומות מנדודי שינה ובקושי הם שירכו את רגליהם [...]. חוש פנימי אילצני להתקרב אליהם על מנת לקשור אתם שיחה ולהכירם. והנה

ליהודי לוב, כאמור היה בהעפלה הבלתי-לגאלית מלוב דרך טוניסיה. בשל מדיניותם של הבריטים, שמנעו יהודים לעלות לארץ באופן חופשי, במשך כל שלטונם בלוב (עד מתן ההיתר לעלייה הגדולה בראשית 1949 נאלצו יהודים רבים מלוב, ובעיקר צעירים בוגרי תנועות הנוער הציוניות, להעפיל לארץ-ישראל בהעפלה בלתי ליגאלית. העפלה אשר הלכה והתעצמה במיוחד לאחר פרעות 1945 בטרניפוליטניה, שבהן נרצחו 132 יהודים ונפצעו מאות. העפלה הרואית של כ 3,500 מעפילים המהווים כ 10% מכלל יהודי לוב (תופעה מרנינה, שבכמותה היחסית אין לה אח ורע בכל הפזורה היהודית). העפלה אשר הייתה כפולה,

שום רכוש, והם היו צריכים להסתדר בעצמם. פה בא לידי ביטוי אותו סיוע נרחב לכל אותם כ- 1,600 יהודים שגורשו לתוניסיה ולעוד כ- 400 יהודים, שנמלטו מלוב על מנת למצוא מקלט בתוניסיה (סה"כ כ- 2,000 יהודים).

הגולים מלוב התקבלו ע"י יהודי טוניסיה בזרועות פתוחות, חלקם נקלטו בקרב הקהילות היהודיות בערים הגדולות כמו תוניס וגאבס, וחיו בהן כיתר היהודים תחת שלטון וישי. חלקם שוכנו במחנות הסגר, במחנה צריפים במארס ובמחנה 7 ק"מ מהעיר ספאקס, שיהודי הקהילה היהודית בספאקס אימצה אותם, דאגה לספק להם מזון וביגוד ושלחה להם רופא לטיפול בחולים. בנובמבר 1942 למחרת "מבצע לפיד" (נחיתת "בנות הברית" למרוקו ולאג'יריה, לשחרור צפון אפריקה מידי הגרמנים והאיטלקים, במקביל למערכה באל-עלמיין, בתנועת מלחמיים), כאשר טוניסיה הייתה נתונה למעשה לכיבוש גרמני ישיר, גורל הגולים היהודים מלוב היה כגורלם של יהודי טוניסיה. הם היו נתונים לרדיפות ופיקוח ורבים מהם נלקחו לעבודות כפייה למען המאמץ המלחמתי הגרמני, ומהם נמנו גם על היהודים, שנפצעו או נהרגו בהפצצות בנות הברית על טוניסיה. זאת עד שחרורה של טוניסיה במאי 1943 ע"י בנות הברית, והתאפשר ליהודי לוב לחזור לביתם. אולם השיבה ללוב הייתה איטית יחסית והייתה מותנית במצב הבטחוני ובאמצעי התחבורה. תוך מספר שבועות, חזרו ללוב כאלף יהודים, כ- 400 יהודים מקירנאיקה,

תעודת זהות מזויפת של דוד פלד איתה עבר לטוניס

הן ביציאה מלוב והן בכניסה לארץ-ישראל, שבשתייהן שלטו הבריטים. אחת הדרכים להעפלה זו היתה דרך טוניסיה, ופה בא לידי ביטוי אותו סיוע נרחב של יהודי טוניסיה למאות המעפילים הצעירים מלוב. המעפילים מלוב, ש"גנבו" את הגבול בחשאיות ע"י מבריחים בהיותם מחופשים לערבים, הגיע לתוניסיה

בשל העדר אמצעי תחבורה הועברו לעיר תוניס ושוכנו בקרב הקהילה המקומית, שדאגה לצרכיהם עד שובם ללוב. יתר 600 היהודים התפזרו בקהילות היהודיות השונות ברחבי טוניסיה ושבו טיפין-טיפין ללוב, כאשר האחרונים שבהם חזרו לבתיהם עד מרץ-אפריל 1945. סיוע נוסף, רב חשיבות, של יהודי טוניסיה

שמעתי ששוחחו ביניהם בשפה עברית, אך ביטוי ה'ר' הטריפוליטני האופייני גילה לי את מוצאם; הרי לפני בחורים הזקוקים ודאי לעזרה, ומיד קשרתי אתם שיחה חרישית שבה גילו לי שהגיעו לכאן בדרך המדבר ובצורה בלתי ליגלית ופניהם מועדות למרסיל, מקום רכוז העליה לארץ, ספרו לי שהם אחד עשר איש, ביניהם שתי צעירות. חבריהם הסתתרו בגן צבורי ואותם שלחו לגוש בעיר ולמצא קשר עם מי שהוא מטובי העדה שיעמוד לימינם ויסעדם להמשיך את דרכם הלאה [...]

אני הרגעתים באומרי: נפלתם בידים נאמנות! ביתי פתוח לפניכם לרוחה וכל מחסורכם עלי.

מסרתי להם את כתובת ביתי, ובקשתים להכנס שם ולחכות לי יחד עם חבריהם עד שאחזור. מיד טלפנתי לאשתי והודעתי לה מה לעשות. ואכן, בבואי הביתה, מצאתי את כולם רחוצים ומסורקים, מסובים לשלחן שערכה לכבודם רעייתו ועליו מכל טוב.

תוך כדי סעודה סיכמנו כמה עניינים חשובים. הוחלט, ראשית כל, שביתי יהיה מקום ריכוז להם ולכל המעפילים שיבואו אחריהם מטריפולי. דאגתי למקום לינה בשבילם ולכלכלתם עד היום שבו יוכלו להמשיך דרכם למרסיל. בקשתי מהם לבל ינסו לעבור בדרך לא חוקית למרסיל, כי אני אדאג להוציא להם דרכונים ולא יסבלו עוד כדרך שסבלו עד הגיעם הנה. יכולתי להבטיח להם זאת בהסתמך על קשרי המצוינים עם אנשי הרשות ואפילו

עם הביי, מושל תוניס בעצמו [...].

למחרת נודע לי על קבוצה שניה שהגיעה, וגם אותם צרפתי לראשונים. אותו יום טלפן אלי שותפי מבנגרדאן, העיר שעל הגבול הלבוי-תוניסאי, שמשטרת הגבול הצרפתית עצרה? עשרות בחורים ובחורות מהמעפילים מטריפולי, ובקשני למצא דרך לשחררם. הבטחתי לו לעשות כל אשר ביכולתי. ובינתיים צויתי לספק להם על חשבוני כל מה שחסר להם בהיותם במעצר, כולל בגדים ונעלים, והעיקר בקשתיו לעודדם ולהודיע להם כי יש מי שדואג לשחררם בזמן הקרוב ביותר. עזבתי את כל עסקי הפרטיים, והחלתי בחפוש דרכים לשחרור העצורים האלה, ביחוד כשנודע לי שהשוטרים שם מציקים להם ומעניינים אותם. [...]

פניתי לעתונאי היהודי מר שיראז מאטו, יהודי יקר ונאמן, [...]. נסענו יחד לקצין העיר, הגנ' מונץ, גם הוא יהודי מצרפת, וקבלנו ממנו מכתב לקצין המשטרה בבנגרדאן. היתה כבר השעה שש בערב ובכל זאת החלטתי לנסוע אותו לילה לבנגרדאן. הגרתי את שני האקדחים, שהחזקתי ברשיון, והחלתי בנסיעה מהירה שנמשכה כל הלילה. לפנות בוקר הגעתי לבנגרדאן ופניתי ישר לבנין המשטרה. מה נדהמתי לראות את הבחורים והבחורות נתונים תחת כיפת השמים, בחצר בית המשטרה, כשהם רעבים ורועדים מקור בליל טבת הקר. שוחחתי אתם והרגעתי אותם קצת. [...]

בנתיים בא קצין המשטרה למשרדו,

ובקראו את המכתב שמסרתי לו, ציוה לשחרר מיד את כל הבחורים.

וכך שמחים וצוהלים הלכנו כולנו לבית הכנסת [...]. לאחר מכן התחלתי לטפל בהעברת הבחורים הנמצאים כבר במקום לתוניס. אחד מבני הקהילה בבנגרדאן, יהודי אמיד בעל חברת מכוניות משא, ספק לנו שלוש מכוניות, כי נודע לי שבעיר מדנין נעצרו עוד 32 בחורים, וכמספר הזה גם בזרזיס. חזרתי לקצין המשטרה ובקשתי ממנו שימסור לי בחזרה את המכתב מהגנ' מונץ שנתתי לו בכדי שאשתמש בו לשחרור העצורים במדנין ובזרזיס, או שידאג הוא לשחרורם. הוא נענה לבקשתי ושלח אתי מפקח ושלשה שוטרים עם הוראה בכתב לשחרר ולמסור לי את כל המעפילים העצורים. [...]

השעה היתה כבר מאוחרת בלילה, והיה קשה לי למצא מקום לינה לכולם. אך תיכף זכרתי שישנו במקום בניין ביה"ס אליאנס. נגשנו לשם ואיך שהוא הסתדרו המעפילים ללון בלילה ההוא. גם מאכל ומשקה הוכן עבורם אותו לילה במטבח ביה"ס, מחומרי המזון שבמחסן.

הגעתי לתוניס עם מאה בחורים ובחורות והשתדלתי לדאוג לכל מחסורם

משך כל זמן שהותם בתוניס, עד שהמשיכו בדרכם הלאה למרסיל קבוצה אחרי קבוצה. [...]

על כל אלה ועוד, נתונה תודת קהילת יהודי לוב לכל יהודי תוניס.